

УДК [378.147:7.071.5](09)

Н. Г. ТАРАРАК

доктор педагогічних наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

АКСІОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ
МИСТЕЦЬКОЇ ШКОЛИ (КІНЕЦЬ ХХ СТ.)

У статті зазначено, що наприкінці ХХ ст. відбувалися зміни пріоритетів, унаслідок чого одні цінності ставали більш значущими, інші відходили на задній план у розвитку та становленні особистості. Наголошено, що соціально-політичні процеси “перебудови”, що почалися в цей період, спричинили етап відновлення та збагачення гуманістичних цінностей освіти й виховання. Акцентовано, що чималим потенціалом у цьому аспекті стає саме мистецтво, яке надає широкі можливості для саморозвитку, освоєння реального історичного часу через категорії художнього, для всебічного та продуктивного спілкування з навколишнім світом, для розвитку особистості.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, гуманістичні цінності, мистецтво, пріоритет.

Період кінця ХХ ст. позначився низкою інноваційних процесів у системі вищої освіти, що було зумовлено початком у 1986 р. процесу “перебудови”, коли марксистсько-ленінське вчення та матеріалістична теорія пізнання вже не могли бути методологічним підґрунтям для розвитку науки, зокрема педагогічної. Після імплементації положень “черенковської” реформи, що вважають однією з повномасштабних перетворень у галузі освіти в 1984 р., а також проголошення в 1985 р. загального курсу на перебудову в суспільстві розпочався процес демократизації, активізації громадської думки, покращення економічних показників тощо. Процес лібералізації загострив необхідність у переосмисленні системи цінностей минулого. Починалася перебудова з покращення інформованості населення країни. Відроджувався дореволюційний термін “гласність”, що тлумачився як інформація, що пробивалася крізь перепони офіційної цензури. Такі процеси, насамперед, відобразилися на зміні ціннісних преференцій молоді.

Система цінностей людини, процес формування якої закінчується в студентські роки, зберігається практично незмінною протягом усього життя й змінюється лише в кризисні періоди. Утім, зазначимо, що ціннісні орієнтації молодих українських митців і студентів ВНЗ України мистецького профілю того часу не були лише простим “зліпком людини” із комуністичною ідеологією всередині. Це була жива молода людина, яка прагнула вільно творити, мала свою систему ціннісних орієнтацій, була синтезована із реальних людських відносин, почуттів, потреб і мотивів, що панували всередині суспільства в справжньому, а не в декларованому партійними лозунгами житті, з одного боку, та із ідеологічних стандартів, яким треба було відповідати в повсякденній діяльності, – з іншого. Соціально-політична перебудова в державі, по суті, відкривала вихід такій суперечливій “начинці”

молодої людини назовні. Як справедливо вважає Л. Сокурянська, реальним суб'єктом зазначеного часу була тільки держава, а не окрема людина або соціальна група. А чиновники й навіть вищі керівники могли діяти неправильно, але у свідомості радянської людини держава була завжди права, тому що вона вважала її ідеальною державою, державою-матір'ю, державою-богом [11, с. 404–409].

Новий інтерес викликали праці, присвячені питанням розуміння сутності ціннісних орієнтацій, походженням цінностей, формам і способам їх існування: О. Астаф'єва, В. Большакова, Г. Вижлецова, А. Здравомислова, М. Кагана, В. Отрут, М. Яницького.

Дослідники В. Сластьонін і Г. Чижаква зазначають, що до кінця 80-х рр. ХХ ст. пріоритетною цінністю студентської молоді було самовизначення (творчість, самоствердження), що зумовило підвищення значущості гуманістичних цінностей (людяності, співробітництва) [10, с. 76]. Теза науковців, що “аксіологічні підходи до освіти відображають відмову від протиставлення індивідуальних і суспільних цінностей” [10, с. 76], пояснює визначення другої половини 80-х рр. ХХ ст. “як періоду особливого загострення необхідності звернутися до гуманістичних ідей розвитку педагогічної взаємодії” [5, с. 31]. Між тим наприкінці 80-х рр. ХХ ст., на тлі тенденцій демократизації суспільства стало очевидним існування гострих проблем і суперечностей у системі вищої освіти, про що замовчували раніше.

Почали практичне втілення своїх ідей відомі педагоги, які об'єдналися на основі “педагогіки та співробітництва” (Ш. Амонашвілі, С. Лисенкова, В. Шаталов та ін.) [9].

Педагог-науковець Ю. Бабанський по-новому трактував поняття “педагогічна взаємодія”. Вчений вважав, що цей термін означає “взаємну активність, співробітництво педагогів та тих, кого виховують у процесі їхнього спілкування” [2, с. 29].

Отже, можна констатувати фактичне повернення до основ відповідних концепцій та методів тих педагогів передреволюційного часу й початку 20-х рр. ХХ ст., ідеї яких були тоді альтернативою панівної, ортодоксальної системи виховання.

Метою статті є аналіз інноваційних процесів у системі освіти закладів мистецького профілю.

Українська освіта йшла шляхом демократизації дуже неквапливо й обачно. Роки “перебудови” розпочали в суспільстві процес поступового переорієнтування радянської людини з класових і суто політичних цінностей до загальнолюдських та гуманістичних.

Перебудова, що почалася в СРСР у квітні 1985 р., мала на меті виправити “деформований” соціалізм, врятувати наявну систему, надати соціалізму “людське обличчя”. Так, на ХХVII з'їзді КПРС 1986 р., де було прийнято “Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1986–1990 рр. і на період до 2000 року”, а також узято курс на прискорення, було порушено слушне питання про повернення виробництва обличчям

до споживача й активізацію людського чинника. Курс Генерального секретаря М. Горбачова спочатку, по суті, тільки повертав часи хрущовської “відлиги”. Під оновленням радянської системи, яка задовольняла керівну верхівку, передбачалося вжиття заходів щодо її пристосування до нових міжнародних умов. Отже, непослідовність політики М. Горбачова можна пояснити пошуком нових ліберально-реформаторських і застарілих комуністичних методів. Насправді, в першому проекті перебудови людині відводили лише незрозумілу роль “людського чинника”. Більшість сучасних істориків і політологів (Ю. Афанасьєв, О. Волобуєв, А. Данилов А. Орлов та ін.) поділяють думку про те, що перебудови в повному сенсі цього слова в СРСР ніколи не було. А М. Горбачов прагнув вдихнути нове життя в уже, по суті, непрацездатну політичну систему, що вимагала оновлення соціалістичної системи цінностей.

Визнання існування об’єктивних закономірностей суспільного розвитку на тлі відсутності адекватної політично-економічної програми перебудови суспільства призвело до краху як морально-етичних, культурних цінностей, так і до розпаду всієї держави. Крах ілюзій, незворотність демократичних змін у суспільному житті, розширення міжнародних зв’язків України та курс на ринкові відносини, відхід від педагогічного догматизму вимагали формування нового обґрунтованого освітянського курсу всієї держави. Ці роки спалаху патріотичних почуттів, підвищення національної свідомості, змін у відносинах на ринку праці були причиною особливо складних проблем викладачів ВНЗ і студентської молоді. Тому саме цей період можна вважати початком суттєвих перетворень у вищій школі України, звернення до гуманістичних ідей розвитку педагогічної діяльності.

Вищі навчальні заклади України багато робили для втілення в життя положень нової реформи загальноосвітньої та професійної школи 1984 р. Хоча у звітних документах другої половини 80-х рр. ХХ ст. було зазначено, що “реформа буксує”, але основні заходи, спрямовані на вирішення питань реформи, всетаки дали деякі позитивні результати. Помітно покращилася якість навчання у вищих навчальних закладах – як у плані наукової підготовки студентів, так і їхньої психолого-педагогічної готовності до роботи в реальних життєвих умовах. У вищих навчальних закладах мистецького профілю почали функціонувати юнацькі предметні школи, підготовчі курси та кружки, відкриватися факультети довузівської підготовки, проводитися олімпіади із суспільних і гуманітарних наук та різноманітні виставки й концерти. Так, на основі спільної діяльності поступово почала формуватися система довузівської підготовки й добору абітурієнтів. З 1985 р. педагогічні інститути й університети почали проводити цільовий прийом на факультети, що готують педагогічні кадри. Однак реалізація цього починання багато в чому мала формальний характер, а тому й не давала докорінно позитивних результатів. Так, недосконала діагностика спрямованості та здібностей, неувага до ціннісних преференцій особистості абітурієнтів не завжди давали можливість приймати на навчання людей, які були орієн-

товані лише на вдосконалення своїх мистецьких навичок, професійної майстерності виконавства, але зовсім несхильні до педагогічної діяльності. Проте система заходів щодо професійної орієнтації молоді дала змогу зберегти протягом 80-х рр. XX ст. високий конкурс на педагогічні спеціалізації.

Отже, принципово оновлені соціально-політичні умови кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. неминуче спричинили перегляд багатьох педагогічних поглядів, позицій та положень. Новий напрям у педагогіці швидко знаходив своїх прихильників. Повсюдно виник рух педагогів-новаторів (Ш. Амонашвілі, Г. Волков, Е. Ільїн, С. Лисенкова, В. Шаталов тощо) [3; 6; 12], чия педагогічна діяльність доводила можливість ефективної взаємодії вихователя та вихованця в навчальній діяльності. З'явилися педагогічні видання, в яких автори виділяли істотні риси нового напрямку. Загальною в концепціях педагогів-новаторів була їх гуманістична установка на того, хто навчається, як суб'єкта навчально-виховного процесу, спрямованість на його самосвідомість, його природне прагнення до самоствердження.

Саме ставлення викладача до студента як до рівноправного суб'єкта їх спільної діяльності сприяє розвитку самопізнання студента, розвиває навички самоорганізації, вміння самостійно приймати рішення та нести за них відповідальність. Так, О. Омельченко наголошує, що молода людина по-справжньому проявляється в незвичних для неї ситуаціях, і саме звернення до системи цінностей людини в таких екстраординарних або кризових обставинах насправді виховують її особистість. Апелювання викладача до загальнолюдських цінностей та ситуативних цілей, звернення до усвідомлення кожним цінності свободи вчинку та волі як здатності людини вільно діяти відповідно до своїх інтересів і потреб з урахуванням об'єктивної необхідності сприяло налагодженню емоційного контакту, взаєморозуміння, тобто організації саме ціннісної педагогічної взаємодії учасників навчально-виховного процесу як рівних за правами та відповідальністю суб'єктів спільної діяльності.

У педагогічній творчості Д. Кабалевського відбувся цей вирішальний прорив, коли з'явилася й почала розвиватися його концепція музичного виховання. На думку видатного композитора, вченого, громадського діяча тих років, метою музичної освіти в загальноосвітній школі має бути формування в учнів музичної культури як важливої та невід'ємної частини їхньої духовної культури [7]. В основу концепції Д. Кабалевський поклав наукові ідеї свого вчителя – видатного музикознавця, композитора й педагога, академіка Б. Астаф'єва: “Якщо поглянути на музику як на предмет шкільного навчання, то перш за все треба... мовити: музика – мистецтво, тобто якесь явище у світі, створене людиною, а не наукова дисципліна, якій навчаються і яку вивчають” [13].

Саме такий підхід до музики як до мистецтва рефлексії знань, емоцій дає змогу викладачу музики створити нову систему ціннісних орієнтацій.

Таке бачення було не лише поверненням до педагогічних ідеалів 20-х рр. ХХ ст., а насправді революційним проривом у методології та методиці викладання мистецтва взагалі та музики зокрема.

Такі реверсні інновації поширилися, стали майже тривіальною формою, перш ніж ми їх усвідомили й пояснили. Це вкрай необхідно не заради якихось формальних вимог педагогічної науки. До цього закликає жива педагогічна практика, необхідність підняти на новий теоретично більш усвідомлений та практично більш результативний рівень все життя загальноосвітньої школи та всю систему підготовки музично-педагогічних кадрів”.

Із позицій сучасної музичної педагогіки – це найбільш точна характеристика того, що наразі відбувається в масовій музичній педагогіці. Осягнення музики неможливе без формування ціннісного уявлення, що акцентує на важливості ідеї викладання музики як живого образного мистецтва, але вона, на жаль, і сьогодні не набула широкого використання в педагогічній практиці [7].

Зазначимо, що відмінною рисою другої половини ХХ ст. стало затвердження нових підходів, пов'язаних із критичною переоцінкою ситуації, що склалася в системі вищої освіти [1]. Саме в цей період з'явилася велика кількість праць, що відображають основні аспекти різноманітної діяльності української системи вищої школи. Серед них можна виділити монографії Є. Бобика, В. Раянгу, Т. Старченко, А. Стояна. У збірниках наукових праць, виданих під редакцією Ю. Єршова, В. Загвязинського, В. Зуєва, С. Мещерякова та А. Чугаєва [4; 6], у яких було досліджено актуальні проблеми діяльності вищої школи, формулювали корисні для освітньої практики ВНЗ пропозиції. Ціннісна значущість праць цього періоду полягає у висвітленні актуальних проблем вищої освіти загалом і мистецького профілю зокрема та наголошенні на необхідності пошуків шляхів їх вирішення, їх теоретичного осмислення, адекватних заходів з метою подолання кризових явищ у системі вищої освіти. Так, заслуговує на увагу дослідження, присвячене проблемам формування ідейно-моральних цінностей студентства 80-х рр. ХХ ст., що розпочав В. Хомутов ще за радянських часів. Дослідник на основі різноманітного фактичного матеріалу, хоча й не без певної ідеологічної забарвленості, намагається висвітлити низку проблем вищої школи з метою надання їм об'єктивної оцінки [14].

В умовах динамічної соціокультурної ситуації, відродження українських традицій зміст вищої мистецької освіти став поступово оновлюватися через звернення до етнічних цінностей мистецтва, що значно вдосконалювало духовну й професійну культуру майбутніх митців, збагачувало їх гуманістичними цінностями, які притаманні українському народу. В цьому контексті стали затребуваними наукові, ідеологічно незабарвлені дослідження, присвячені формуванню естетичного ставлення студентів до етнічних витворів мистецтва, що було розкрито в різних аспектах. Активно дебатувалися й розроблялися питання науково-методичного обґрунтування

вдосконалення підготовки молодих фахівців у межах вищих навчальних закладів, приділяли увагу змісту навчання, демократизації та діалогізації педагогічної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, головною цінністю якого повинна стати особистість.

На цьому тлі з метою обговорення нагальних проблем вищої школи, розробки та апробації на практиці нових методологічних підходів у низці мистецьких ВНЗ стали проводити “круглі столи”. Цей процес знайшов своє відображення в загальній популяризації дискусійного розгляду найважливіших проблем вищої освіти з позицій переосмислення накопиченого досвіду в історико-педагогічному аспекті [8], в результаті проведення яких видавали наукові збірки матеріалів і газетно-журнальні публікації.

Таким чином, другу половину ХХ ст. можна охарактеризувати більшим ступенем толерантності в оцінках, відходом від однобічних ідеологічно забарвлених позицій, початком ціннісної дезорієнтації.

Загальнодержавна політика “уравнялівки”, що була характерною рисою радянської економіки в 90-х рр ХХ ст., уже залишалася позаду. Вибір професії молодими українцями все більше ставав прагматичним, що виявлялося у свідомій орієнтації на високу платню, можливість матеріальних придбань незалежно від змісту діяльності, а також можливість “вписатися” в мінливі обставини реального життя. А вже до середини 90-х рр. ХХ ст. більшість молодих людей оцінювали матеріальний добробут істотно вище навіть цінності свободи. Відчутно зросла кількість людей, які ставили вище прагнення до влади й досягнення особистих цілей. Загалом, зміна ціннісних орієнтирів охопила близько половини молодого населення країни.

Певна криза в усіх сферах життя 90-х рр. ХХ ст. спричинила почуття невпевненості в майбутньому. Така ситуація зумовила те, що студентська молодь набувала уявлення про спосіб і сенс життя, його цінності в умовах впливу стихійних та практично некерованих процесів змін у політиці, економіці держави, американізації культури, шквального доступу до зарубіжних цінностей, масової інформації.

Аксіологічний підхід до навчально-виховного процесу вищої мистецької школи, насамперед, скеровує її учасників на розвиток творчого потенціалу особистості кожного, залежно від духовного багатства, ціннісних орієнтирів його особистості та діяльності. Аксіологізація мистецької освіти відбувається в кількох аспектах, а саме: в актуалізації дослідницької проблематики, у процесі орієнтування студента у світі цінностей; у становленні та розвитку ціннісних орієнтацій студента; в аспекті формування особистісних орієнтирів майбутнього митця-педагога; у формуванні системи ціннісних орієнтирів і творчого потенціалу особистості. У свою чергу, студент отримує можливість здійснювати вільний і свідомий вибір особистої життєвої позиції та способів самореалізації.

Висновки. Наприкінці ХХ ст. було точно визначено, що без цінностей людина не змогла б здійснити акт цілепокладання, адже саме в

них виражаються, на думку сучасних філософів, цілі та засоби культуротворчої діяльності людини. У свою чергу, без волі, яка є рушієм активності, вони не були б утілені в життя, що не дало б змогу людині розкритися. Це неможливо без свободи, ступінь якої залежить від вектора спрямованості волі. Насамперед, він повинен бути спрямований на самовдосконалення. Аксіологізація музичної освіти й виховання дає змогу розглядати навчально-виховний процес крізь призму філософської теорії цінності, а саме як процес формування ціннісних орієнтацій особистості у світі музичних цінностей.

Цей період ознаменувався утвердженням аксіологічної домінанти в освітньому процесі мистецької школи. Особливістю реалізації перетворень у системі вищої освіти в СРСР зазначеного періоду була лише спроба здійснення демократизації вищої школи на основі вдосконалення існуючої соціально-політичної системи. Повсюдна критика соціалістичної системи, її традицій та надбань, докорінна переоцінка історичних подій та здобутків призвели до загострення проблеми оновлення системи ціннісних орієнтацій студентської молоді періоду другої половини кінця ХХ ст.

Список використаної літератури

1. Актуальные проблемы высшего образования без отрыва от производства : межвуз. сборник. – 1985–1987. – Вып. 1–2. – 176 с.
2. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса / Ю. К. Бабанский. – Москва : Педагогика, 1982. – 192 с.
3. Волков Г. Н. Педагогика жизни / Г. Н. Волков. – Чебоксары : Чувашское книжное издательство, 1989. – 334 с.
4. Высшая школа СССР: достижения, проблемы, перспективы развития / под ред. А. И. Галаган. – Москва : ШИВШ, 1987. – 36 с.
5. Гончар О. В. Розвиток ідеї педагогічної взаємодії учасників навчального процесу вищої школи у вітчизняній педагогічній думці (друга половина ХХ століття) : автореф. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / О. В. Гончар. – Харків : Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2011. – 40 с.
6. Зубов В. П. Страдные годы России. Воспоминания о революции (1917–1925) / В. П. Зубов. – Москва, 2004. – 156 с.
7. Ительсон Л. Б. Лекции по современным проблемам психологии обучения / Л. Б. Ительсон. – Владимир, 1972. – 264 с.
8. Крип'якевич І. Історія української культури / І. Крип'якевич. – Львів, 1937. – 720 с.
9. Педагогика наставничества / М. И. Махмутов, И. М. Таланчук, А. А. Вайсберг и др. ; сост. Н. М. Таланчук. – Москва : Советская Россия, 1981. – 192 с.
10. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. / В. А. Слостенин, Г. И. Чижакова. – Москва : Академия, 2003. – 192 с.
11. Сокур'янська Л. Г. Высшее образование как модель социокультурной трансформации; институциональный аспект анализа / Л. Г. Сокур'янская // Проблемы розвитку соціологічної теорії: трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 404–409.
12. Соловейчик С. Л. Последняя статья: педагогика сотрудничества / С. Л. Соловейчик // Инновационное движение в российском школьном образовании. – Москва, 1997. – С. 354–359.

13. Танько Т. П. Музично-педагогічна освіта в Україні / Т. П. Танько. – Харків : Основа, 1998. – 192 с.
14. Хомутов В. И. Студенчество 70–80-х годов: историография проблемы формирования идейно-нравственных ценностей : дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.01 / В. И. Хомутов. – Санкт-Петербург, 1992. – 144 с.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2016.

Тарарак Н. Г. Аксиологическая доминанта в образовательных учреждениях художественной школы (конец XX в.)

В статье указано, что в конце XX в. происходили изменения приоритетов, в результате чего одни ценности становились более значимыми, другие отходили на задний план в развитии и становлении личности. Подчеркнуто, что социально-политические процессы “перестройки”, которые начались в этот период, обусловили этап восстановления и обогащения гуманистических ценностей образования и воспитания. Акцентировано, что основным потенциалом в этом аспекте становится именно искусство, которое предоставляет широкие возможности для саморазвития, освоения реального исторического времени через категории художественного, для всестороннего и продуктивного общения с окружающим миром, для развития личности.

Ключевые слова: *ценность, ценностные ориентации, гуманистические ценности, искусство, приоритет.*

Tararak N. Axiological Dominant at the Educational Institutions of Art School (the End of the XXth Century)

The article notes that in the late XXth century there was a change of priorities that caused some values became more significant, while others receded into the background in a personality's development and formation. The socio-political processes of “reconstruction” were the beginning of the stage of the renewal and the enrichment of humanistic values of education and upbringing. Ukrainian education was being democratized very slowly and carefully. The years of “reconstruction” caused the gradual reorientation of a Soviet man from class and political values to the universal and humanistic.

In this aspect the art provides great opportunities for the self-development, for mastering real historical time through the art categories, for the comprehensive and productive communication with the surrounding world, for an individual's development.

The axiological approach to the educational process of higher art schools primarily directs its participants to the development of the creative potential, depending on a personality's spiritual wealth and values and activities. Art education axiology takes place in the actualization of research problems, in students' value orientations formation and development; in the formation of a system of a personality's values and creative potential.

This period was marked by the approval of the axiological dominant in the art school educational process. A feature of the realization of the reforms in the system of higher education in the USSR of the noted period was only an attempt of the implementation of the democratization of higher education by improving the existing socio-political system. Widespread criticism of the socialist system, its traditions and values, the fundamental reevaluation of historical events and achievements led to the aggravation of the problems of upgrading the system of students' value orientations during the late XXth century.

Key words: *value, value orientations, humanistic values, art, priority.*